

Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké na Moravě a jeho ranně. gotické detaily.

Kapitola k ranní gotice na mor. Slovensku. — Napsal *Emil Edgar*.

I.

Zprávy, které máme o kostele ve Velké, jsou nepatrné, příliš nedostatečné:

I. »Um 1250 schenkte hier Bohuslaw v. Riesen-berg dem Welehrader Stifte 12 Lohne, was sein Sohn und Erbe, Bors v. Riesenberg 1264 mit dem Beding bestätigt hatte, dass die Abtei hier ein neues Dorf, mit eigenem Richter und Pflanzler anlege, welche dem

Gerichte in Welka, Bandič genannt, untergeordnet seyn sollen. Urk. s. Welehrad von diesem J.« (*Gregor Wolny: Die Markgrafschaft Mähren*, topographisch, statistisch und historisch geschildert, IV. Band, Hradischer Kreis, str. 379.)

II. »Grunt Gabriele Laczkového dědil ho 1592 po otcí v sumě 208, na kteráž sumu žiwuje se společně s matěří a jinými bratřimi vyplnil zavdavek 38 zl.,

L. P. 1594 ve středu v den Sv. Mystra, Jana Husy prodal grunt Štastnému Hladkých. 1599 kupují přední správce a hospodáři sboru Velického s povolením úrad. pana Sponnera z Blinsdorfu od Štastných Hladkého — jinak berního 150, od Martina Kistače na 30 fl., a jemu hned od koupení těch peněz 22 dali (to bylo na záduší a vzdělání sboru, 1604 pustý).« *Registrum pro snadnější vyhledání gruntův městečka Veliké a spravedlnosti lidské co komu na kterém gruntu a jaká spravedlnost náleží, to dále při jednom každém gruntu poznamenáno najdeš, stalo se L. P. 1594 při spravování nových register. (Opis v zámeckém archivu Strážnickém.)*

III. »Dan. Tržiskalového 1605 dává svůj grunt na záduší kostela Velického na ten jistý způsob, aby knězi Veličtí, nynější i budoucí, toho gruntu i rolí užívali, obsívali a skopní každého roku cožkoli málo nebo mnoho bude na kostel Velický dávali, a ten grunt i s rolí aby nebyl nikda prodáván, od záduší kostela odnímán nyní i v časech budoucích.« *Registrum pro snadnější vyhledání gruntův městečka Velikéj Na záduší a spravedlnosti lidské co komu na kterém gruntu a potom i jaká spravedlnost náleží 1594. (Opis v zám. archivu Strážnickém.)*

IV. »... der hiesigen Pfründe erst 1546 ausdrücklich erwähnt, die jedoch schon damals oder bald nachher in Besitz der böhm. Brüder gerieth, welchen nachher (1588) nach einander die in Ungarn geb. und am 27. Mai 1588 in Wittenberg ordin. *Georg Götz* und *Georg Michalovič* als Pastoren vorstanden.« »Nach 1620 wurde die Pfründe nicht besetzt, sondern sammt Lippau nach Strassnitz commendirt, bei dem sie 1634 und 1641 erscheinen Das abermalige Umsichgreifen der Häresie in dieser Gegend in Folge mangelhafter Seelsorge... mochte den gutkatholisch Grundherrn Franz Stephan Magnis Gf. v. Strassnitz bestimmt haben, um 1650 in Welka wieder eine selbständige Pfarre zu errichten, der auch bis 1784 die Sprengel der Curatien Lippau, Kuželan und Neu-Lhotta zugewiesen wurden. Um 1673 war die 1663 durch die Türken verbrannte St. Magdalenenkirche noch nicht ganz hergestellt, hatte 3 Altäre, aber nur das hohe war ärmlich hergerichtet; keine Kanzel, vom Altar wurde gepredigt; selbst consecrirte Partikeln am nackten Altar bewahrt, weil kein Tabernakel und nur 1 Kelch, in dem an Frohnleichnamsfeste das Hochwürdigste getragen wurde; 4 abgenützte Kaseln, 3 Glocken auf dem abgebrannten Thurm; kein Besitz, bloss Almosen und wenige Legate.« (*Gregor Wolny: Kirchliche Topografie von Mähren, II. Bd., str. 308.*)

O přestavbě kostela, nastalé r. 1756 a vnitřním zařízením:

V. Strážnická Matrica decanalis: »Ultima Visitatio sub decanatu meo habita est Vaelke 24 Aprilis Anni 1765 ubi ecclesia solide restaurata et recenter de tribus facile ampliata incrustata dealbata, turris exaltata in inveniebatur« Roku 1771 mluví se o věži přesněji: »Na přední straně lodi kostelní vystavena r. 1756 a úplně restaurována věž.« Ještě určitěji konstatována a vymezena přestavba v Consignatio pro Visita-oe Generali A^o 1771, chované ve farním archivu ve Velké. V § XII. (De statu Ecclesiarum, De Structura Ecclesiae)

se praví: »Ecclesia Parochiali Welkas in parte anteriori (?) navis Ecclesiae aedificata de integro restaurata est anno 1756.« R. 1779 se zaznamenává: »Co se týče zevního stavu kostela: má pevné zdi, ale mnohé větry a nepočasí je poškodilo, ale neopravuje se, protože farníci nejdou prosit patrona, aby je opravil.«

VI. R. 1765: In hoc Altare majus novum S. Mariae Magdalenaе marmorisatum cum portatili a Reverendissimo Domino Floriano Nezerin abbate Welehradensi consecrata, sed sine sigillo. Alterum Imaculatae Conceptionis cum portatili ab Archiepiscopo Strigoniensi ad s. Ignatium a Reverendissimo et Illustrissimo D. D. Joanne Comite Scheofenberg consecratum, ad maius Altare sacrarium.« (Strážnická Matrica decanalis.)

VII. Roku 1772 neexistuje již postranní oltář sv. Ignáce z Loyoly: týž je nyní zasvěcen populárnějšímu světcí, sv. Janu Nepomuckému.

VIII. Roku 1794 postavena nákladem administrátora Josefa Sýkory kazatelna; od něho darována i křtitelnice se sochami sv. Jana Křtitele a Spasitele.

IX. O stavu hradební obranné zdi kostelní v 18. st. několik drobných záznamů z matriky děkanství ve Strážnici:

R. 1765 stěžuje si farář, že brána hřbitovní »ještě nestojí«.

R. 1769. Brána hřbitovní ještě není opravena.

R. 1672. Jedna brána hřbitovní schází a tou chodí dobytek na hřbitov, ale slíbena náprava.

R. 1777. Hřbitov je sice ohrazen, má solidní zeď, ale ta není kryta břidlicemi, proti dešti chráněna; nemá také bránu; obě se má pořídit do příští visitace.

R. 1779. Zeď hřbitovní ještě není opravena, kryta. Přes hřbitov chodí lidé i dobytek, hřbitovem protéká i voda; má býti svedena jinudy, což slíbeno.

R. 1781 žádá administrátor Josef Sýkora panství Strážnické, aby hřbitovní zeď opravilo.

II.

Na Moravě naleznou se ještě zapadlé venkovské chrámy, jež jsou zjevem svým, kulturou a bohatou významností umělecko-historickou z nejvíce překvapujících menších historických staveb. Velický kostel sv. Máří Majdaleny je takový. I v dnešním svém, hodně nepůvodním stavu, i pokažen, má mluvu venkovských kostelíků, mluvu určité atmosféry suggestivních forem, života a krásné naivity. Tak zemí voní, tak srostl s ní, že sám je kusem přírody, že nemožno oddělití jej od dojmu přírody a krajiny, jež jej obklopuje.

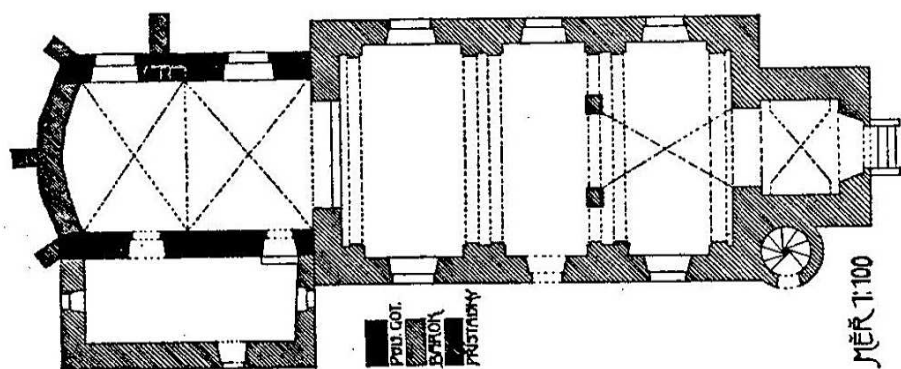
Velickému kostelu vzato mnoho z jeho historie, atmosféry a stylu, i zlozvuky imitované nádhery vneseny v jeho interieur, ale kontinuita zpráv a vědomostí o stavu jeho je pro 18. a 19. stol. dosti značná a bezpečná, že umožňuje, představití si původní obraz jeho dosti přesně a detailně.

Před přestavbou lodi a věže r. 1756 byl Velický chrám podlouhlým jednolodním gotickým kostelem, šíře zachovaného kněžiště (5·70 m, viz *půdorys, obr. 1.*), s představenou věží, nepochybně též gotickou. Od obvyklého typu ranně gotických podélných kostelů venkovských odlišoval se jen tím, že kněžiště nebylo, přes značnou délku a táhlost prostoru, užší lodi. Odstupňo-

vání lodi od choru, rozšířené o 1·20 m, stalo se dle citované již zprávy církevního úřadu, napsané o 9 let později, teprve při barokní přestavbě, »snadně, jednoduchým způsobem« (»... et recenter de tribus facile...«).

Za jaké situace došlo ku přestavbě, za jakých intencí?

Nejhlavnější a přední povinností kněze ve Velké, diktované přísnými rozkazy úřadů církevních a politických, bylo tehdy, potírati vyznání potomků Českých

Obr. 1. Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké. Půdorys.

Bratrů v místě a okolí. K vyhubení jinověrců, protestantů bylo třeba ctizádostivých, horlivých pracovníků určitého typu, bojovných a organisátorských schopností; povolávání proto na faru Velickou Jesuité, členové řádu, kterým byl úkol tento vlastně programem a posláním.

Vervní slovácký lid se zprvu bouřil.*) Pokořen a potlačen pak vojskem a portáši a stále střežen, trpěl pak již mlčky, bez zřejmého vzdoru. Písemné dobové zprávy obou súčasněných stran, bojovné i trpící, protokolly, nařízení, zápisy, stesky (chované v Javorníku a Strážnici, líčím na základě těchto) ukazují velice výmluvně a dojemně, jak se pracovalo s největším vynaložením rozumu, intelektu, lstí a i nejbrutálnějšími prostředky. Lid, stíhán, z části i přehán, po lesích se potuluje, do hvozdů přenáší i své nemocné druhy, a umřelé tajně zde pochovává.***) Konfiskuje se majetek, domy se boří, životy ničí... Lid je tupen, se spoutanýma rukama stavěn na místa potupy, trestán tělesně i vězením; k vojsku odvlékán; mučen, aby udával... A děkan Strážnický udílí stále nové a nové rady, znovu a znovu nařizuje různé prostředky, znovu a znovu vymýšlí, jak čeliti zámin-kám. Leč — všechna ta ohromná suma práce a násilí zůstává bez velkého výsledku. V celé době od r. 1765 až 1781 mohla církev na celém velkém území (k Velké přífařen tehda okrsek obcí Javorník, Kuželov, Velké Vrbky, Lípov, Louka, Boršice, Nová Lhota, Vápenky) jen

*) Leop. Nopp: »Náboženské nepokoje v Hrubé Vrbce v letech 1718–1721.« Časopis Matice Moravské 1898.

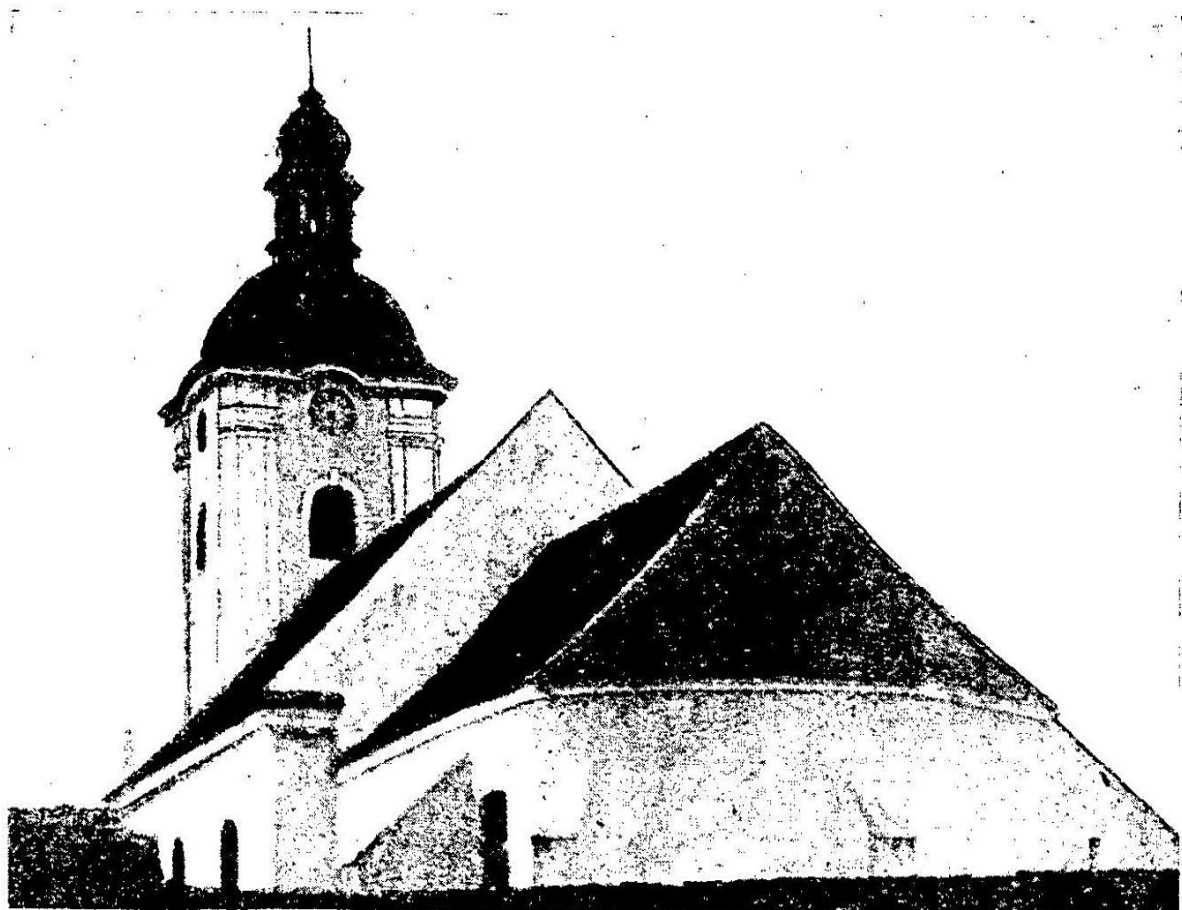
***) Emil Edgar: »Cyrill Mandel«. Revue moravsko-slezská roč. IV., str. 35.

jednou zaznamenati: »Z Veličanů se vrátili 4 heretikové k církvi. Pavel Kene(?) osmdesátiletý a jeho dcera, Anna Frolková, vdova, Jiří Kučera a Václav Supavík. Ti všichni čtyři za velikého účastenství o svátku sv. Cyrilla a Methoděje vyznání víry složili.« Do dnes lze ještě stopovati ústní tradici, že ve Velké přecházeli ke katolictví jen tak zv. přední, lepší rodiny. — —

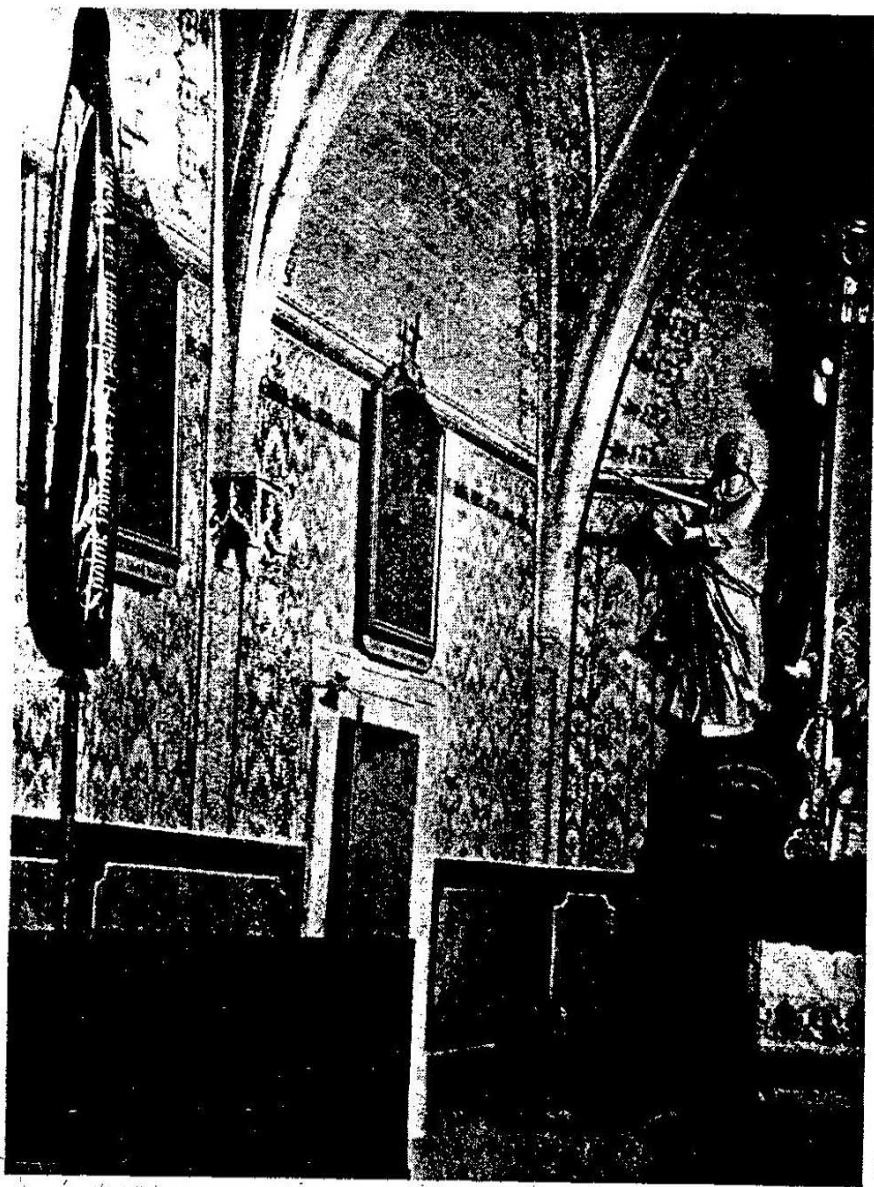
Pochopitelně a přirozeno, že za situace takové nezůstala přestavba kostela ve Velké bez agitátorského dechu. Věž se nyní přeformuje, ale i zvýší. Hladce omítnuta, s okny ploše rámovanými, je nyní zvýšena, členěna a akcentována na rozích silnými, zdvojenými pilastry lineárně profilovaných hlavic, korrespondujících s velice účinnou, zvlněnou, několikrát lomenou a silně vystupující podstřešní římsou, oživenou na každé straně polooblouky. Pracuje se s motivem kolosality a akcentuje a obohacuje forma. Nyní dominuje celé stavbě vysoká věž s krásnou silhouettou přilby, výraz na dálku působivý, znamení síly a myšlenky Boha, jež jako fanfára zvučí silným hlasem nad táhlým shlukem nízkých domků a nad krajinou. Loď, rozšířena a snad i zvýšena, má nyní silnější a volnější prostorový účin a dojem. Volnou, vznosnou klenbu nese šest pásů, svedených v těžké, téměř půl metru silné pilastry. Střední čtyři sdružené po dvou. Vše, věž i loď, mají myšlenkově i dekorativně nejbaroknější tendence, ale nic tu již není nejhrubším jesuitským stylem, »který je charakterisován přeplněním, přetížením v dekoraci, honbou za efektem a prázdňným přepychem při komposici celku, jež je bez obrazotvornosti«.

Velický chrám representoval v úpravě své snad nejkrásnější a nejjemnější drobný interiér kostelní druhé polovice 18. stol. na Moravě.

Nebude lehké nalézti tomuto interiéuru příkladu, a mnohým dnešním očím těžko představit si jej. Nejen že byl jasnějším a taktnějším ještě jak nejčistší snad

Obr. 2. Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké.

Obr. 3. Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké. Presbyterium.

a nejsympatičtější venkovský církevní barokní interieur moravský téže doby, kostel v Čechách u Prostějova (Velický nemá intenzitu rozprostření, monumentalitu tohoto), ale ještě více citu pro jednotu prostorovou, ještě více ladu a tichého, diskretního raffinementu a citu prostorového a dekorativního. Je ovšem třeba mysliti o 26 let nazpět do minula, na rok 1882, kdy nastává prvá porucha: »Alle Altäre sind renoviert«, praví inventář, v pravdě však se hlavní oltář přímo odstraňuje.

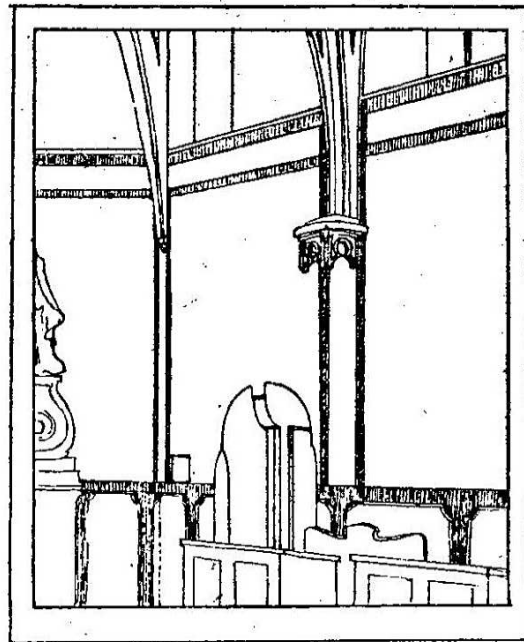
Gurlitt praví, že Jesuité našli nejkrásnější tón venkovských kostelů: bělost. Zde se šlo však mnohem dále. Nepracovalo se jen barevnou jednotou stěny. Elementem interieuru Velického chrámu byla raffinovaná, zázračná tónová harmonie celku. Vnitřek chrámu byl celý bílý. Stěny i vše v něm. Nikde se neoperovalo, nic nepodškrtávalo, nevyráželo speciálním akcentem barevným. Jedině chor obložen do výše člověka (dle sdělení pamětníků) červenohnědým mramorem, precisně spojovaným a působícím matným leskem a půvabem materiálu. V takovém prostoru, uprostřed bílých, jasných stěn, reflexujících každý paprsek světla a zvedajících každou nuancí tónu a formy, stály ušlechtilé, bílé otáře, zářivé leskem jemného bílého laku. Na volutách hlavního oltáře stály postavy známého alabastrového tónu monochromních barokních soch, poboční oltáře, umístěné v rozích lodi před triumfálním obloukem, flankovaly bílé (více než metr vysoké) dekorativní vázy.

III.

Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké, který dle zachovaných detailů stavebních (viz *obraz 4.*) existoval zajisté již v první polovině 13. století, byl v době pozdní gotiky přestavěn. *Obraz 3.* ukazuje část levé strany presbytáře. Zde v choru možno na stěnách kontrolovati, že *prvá, pozdně gotická přestavba* stojí na zdivu prvotní stavby. Neznáme celý plán této. Přes to, že se nezachoval ani závěr choru této přestavby, možno z plánu žeber souditi, že zakončena byla polygonálně, třemi stranami osmiúhelníku. — —

»Um 1673 war die 1663 durch die Türken verbrannte St. Magdalenenkirche noch nicht ganz hergestellt«, píše Volný, který užil tak lecký pramen, který, snažice se práci jeho zrekapitulovati, marně hledáme.

Z úplného textu kapitoly Volného, předeslaného v úvodu zpráv, je zřejmo, že při slovech »noch nicht ganz« po 10 letech po katastrofě nemyslí Volný již na restauraci stavební, nýbrž na kompletní úpravu a vybavení kostela. Zevní strana kněžiště ukazuje ještě dnes, že kostel byl r. 1663 Turky nejen vypálen, ale i značně pobořen. Závěr choru byl stržen, a pobořeny částečně i stěny; nasvědčuje tomu, že kněžiště ztratilo i poboční gotický opěrák. Opraven byl pak nejchudšími prostředky a nejprostěji místními venkovskými lidmi. Závěr choru nevystavěn pak již v původním svém plánu a tvaru, nýbrž nahrazen nejnutněji, docela zednickou prostou, staženou zdí (viz *půdorys a obraz 2.*) nepravidelného, neurčitého a hodně plochého segmentu (odstupu pouhých 0,72 m). Když pak i žebra *připjata jen* na novou, spevněnou klenbu (viz též konsolu žebra na *obraz 3.*), ztratila tak svoji funkci, potřebu a nutnost nosnosti, nebylo již více třeba gotického opěrného systému, organických opěráků zvenčí stavby. Bez velké motivační logiky a bez potřeby slohové restaurace

Obr. 4. Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké. Sedílie a baldachýn.

přibližného aspoň obrazu původního stavu připojeno opěrné zdivo (*obraz 2.*) různé šířky (0,72, 0,61, 0,56 m) a nestejně délky (1,55, 0,90, 1,04 m) nepravidelně rozestavené. Přípora závěru choru na př. nezaujímá nikterak střed. Poměr délky od bočního opěráku na

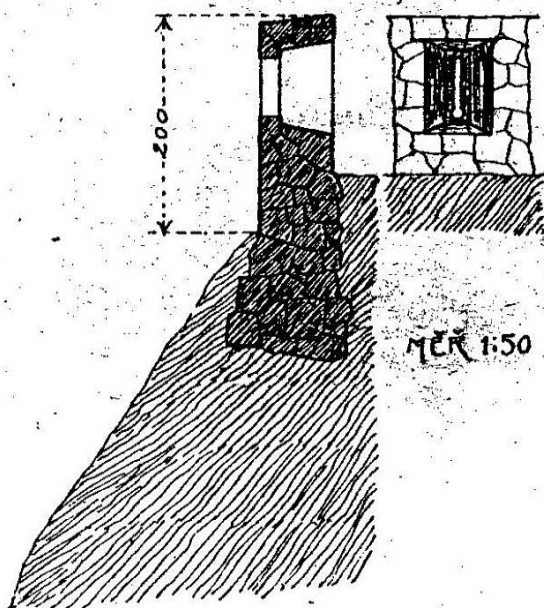
straně pravé měří 3,05 m, na straně levé 2,84 m. Dostačuje jí, že existuje. —

Ústní tradice ve Velké zná historku, vztahující se k této důkladné opravě.¹⁾ Mluví o otci jednoho faráře, Veličanu na přestavbě zúčastněném. Staletá tradice, přenesená generacemi, nemluví ovšem bezpodmínečně o výslovném autorství. Toto nemá však také pro nás při primitivním lidovém zpracování určitého úkolu (ničím jiným tato přístavba není) valného významu.

IV.

Obranná zeď Velického kostela (obraz 5.), ohraňující hřbitov, liší se charakterem, úpravou a podmínkami svými od opevnění kostelů v Čechách a na Moravě staršího data.

Nemožno ji považovati za opevnění, nýbrž za útočiště, ohrazené pevnou, solidní zdí, útočiště a ochranné místo dosti pasivní obrany. V tomto smyslu je Velická ochranná zeď kostelní charakteristickou a typem ohrazení mnohých kostelů tohoto pohraničního kraje, ohra-

Obr. 5. Kostel sv. Máří Majdaleny ve Velké. Průřez obranné hřbitovní zdi.

zení neexistujících již i zachovaných ještě. Docela podobné obranné zařízení pasem zdí, opatřené otvory k střelbě, měla do nedávna *Hroznová Lhota*, *Kněždub* a mají do dnes ještě (jak mi sděleno) *Nové Lhotky*. Existující ještě obranná zeď téhož typu na hřbitově Starého města v *Strážnici*, omítnutá a zjevně restaurovaná, je již slabšího charakteru, jak co do materiálu, tak i šířky a pevnosti zjevu.

Kostel sv. Máří Majdaleny stojí na malém svahu a využívá polohy své obranně umělým násypem. Platteau hřbitova je dnes poněkud vyvýšeno, navrstveno,

a také dva opěrné piliře, ke zdi přistavěné, jsou novodobé. Obranná zeď zachovala se sotva do poloviny své délky; před zrušením hřbitova sáhala hlouběji a šířeji na sever a na západ než dnešní rovné zahradní zdi, jež ji nahrazují. Opisovala tak kruh svou rozsáhlostí pro účel obranný dosti neužitečný a nevýhodný. Zachovaná část má ještě 15 intaktních střelených v průměrné vzdálenosti 3,65 m. Zeď sama, složená z lámaného kamene, měří 2 m výše a 0,65 m šíře. Vnitřní otvor střelny (0,08 m široký) má 40centimetrový obdélník, kombinovaný s vlastním rourovitým střelním otvorem 0,22 m v průměru. Dle typu jejího možno souditi na 17. století, kdy byl kraj tento nepřetržitě ničen krutými válečnými pohromami, a ochranné útočiště nejčastěji potřebno. Tehdy r. 1663²⁾ nařizeno také »obyvatelům našeho kraje, aby se ozbrojili, nadělali zásek a příkopů na hranicích a obsadili průsmyky a přechody do Uher«.

Nepřátelé měli dosti příčin věnovati Velké při svých loupeživých vpádech obzvláštní pozornost. Velká, přilehlá k hranicím uherským, byla malým centrem horňáckého světa mezi Strážnicí a Myjavou a pro loupeže vydatnou. Dle »Summari Extractu« škod na panství Strážnickém z r. 1704, chovaném v archivu Strážnickém, měla Velká malý zámek (Schlüssel), panský dvůr, »Mühle mit 6 gängen«, také »Getreid gruben«, a dle ústní tradice, dobře založené (na pamětní obecní knize, r. 1851 shořel), 12 pivovarů a 14 jatek. (Co do počtu pivovarů počítány tu zajisté i postupně zaslé; ale i tak mohly to býti většinou pivovary takového rozsahu, jako jsou dnešní slovácké pálenice, domácí pivovary právovarečných měšťanů. V tomto smyslu nutno zredukovati i počet jatek na 20 řezníků, jež měli právo zabíjeti. Mimo tyto existovaly jedny jatky obecní a jedny panské.) Celý kraj žil také především dobytkařstvem. Dovoleno napájeti v potoku, i po panských horách mohlo se volně pásiti. Loupežná tažení neustávala ani v 18. stol. Pověst o obecném blahobytu Velké byla také asi dostatečnou příčinou, že Velká nezůstávala nepovšimnuta. Po široce organizovaných vpádech v prvním ještě desetiletí 18. stol. (vpád Skaličanů r. 1704 znamená totální téměř zkázu Velké) dály se ještě menší vpády — některé mohli Veličané odvrátiti, vůdcem byl jim jakýsi Kaňurek — prováděné dle tradice vlastně nejbližšími sousedy, uherskými Kopaničáři. V paměti potomků uchovala se ještě jedna detailní historka.³⁾

Zdali ohrazení kostela Velického charakteru souvisí formálně a historicky s opevněnými »husitskými« kostely uhersko-slovenskými, na které poukázal prof. Koula⁴⁾, nemožno ze stati jeho usuzovati. Neznám památky, které uvádí, z autopsie, a drobné doklady obrázkové, jež prof. Koula připojuje, jsou příliš malé, než

²⁾ »Z Horné země«. Časop. Musej. spolku Olomouckého, roč. V. (1888), str. 172.

³⁾ Jeden Veličan, nemoha se ukrýt, »udělal se« mrtvým. Kopaničár chtěl mu vyzouti boty, leč nemohl však; simulant udržel je pevně na nohou vzpíráním chodidla. V situaci takové radí Kopaničáři jeho druh divoce: »Utni to aj s kefu!« Nyní ovšem Veličan popustil, nechal se vyzouti, a Kopaničár povšimnuv si nyní ošizeného lépe, poznal jej a pravil: »S tím jsem se aj vína napil!«

⁴⁾ Jan Koula: Příspěvek k poznání »husitských« kostelíků na Slovensku. Publikace »Slovensko«, str. 132.

¹⁾ Otec Velického faráře, Jiřího Rychlíka, byl při stavbě zedníkem. Kluk jeho pobíhával kolem něho, kolem stavby, snad i pomáhal, a zažertoval si jednou: »Tatínku, já tady budu farářem!« Což se také stalo. Ve farních listinách nalézám jeho jméno při datu 1733. (Koku následujícího objevuje se již nástupce.) Posud se jmenuje jedna louka u Velké »Rychlíčka«. O posloupnosti farářů a administrátorů Velických viz: *Z paměti kostela sv. Máří Majdaleny ve Velké*. Časopis Společnosti přátel starožitností českých, roč. XIV., str. 137.

aby byly detailně instruktivní. Koula ukazuje tu jednak na ohrazení kostelů silnějšího, aktivnějšího, válečného typu, hradební zdi s nárožními věžemi, i na ohrazení menšího aparátu. Zde je kontinuita spíše možná. Na jakousi podobnost možno mysliti při následující větě: »... jsou postaveny uprostřed hřbitovů, hrazených dosti silnou zdí, asi 2 metry vysokou, střílnami opatřenou, otvory obdélníkovými asi na 40 cm dlouhými a 15 cm širokými, takže ráz obranný je všude docela patrný«.

V.

Zachované detaily první, původní stavby (obr. 4.) staví nás před první, základní formy gotiky. V baldachýnu Velickém vlastně před embryo, sítě formy.

(Neuvádím je obrazem všechny. Na levé straně kněžiště je proražen do zdi malý, úzký a prostý gotický vstup, lomeného, ostrého oblouku. Ještě r. 1906 byla horní partie jeho, vlastní oblouk provázen a dekorován korrespondujícím plastickým, čtyřhranným trojúhelníkem A.)

Nemáme ovšem pro ně data. Naše vědění o Velké za středověku je nepatrné a všechna data jen příležitostná. Slohově lze předpokládati, že kostel Velický existoval již před rokem 1250.

Chci mluvit nejdříve o Velickém baldachýnu.

Přesné, autentické datum přispělo by k přesnějšímu určení jeho vývojového významu ovšem velice. Jsem přesvědčen, že i bez nejpokročilejší, znalosti data může se zde, na tomto teritoriu, jednat jen o šíření, propagaci určitého ornamentálního prvku. Jde zde sice o všeobecný vývoj určitého ornamentálního typu, ale nikterak nelze míti za to, že zde — *pres to že nevíme o existenci tohoto typu této formace v takovém gotickém objektu jako je baldachýn, jinde* —, že zde je vlastním stvořením a ne napodobením, šířením, propagací přejatého, přeneseného. Velický kraj, tehdy pralesnatý a svými podmínkami i životem hodně lokalisovaný, kraj, který přenášel tehdy, v 13. století, v kámen ještě svoji dřevní kulturu (viz sloup sedíle na obraze 4.), nemohl znamenati a představovati místo silného hybu a pokroku stavitelství kamenného, gotiky; naopak vidíme, že za ranní gotiky byl vývojově konservativní, přejímající a lokálně modifikující. —

Příklad, kdy nekomplikovaná, primitivní produkce ranního středověku formuje své úkoly starými prostředky, dekoruje formou tohoto typu (Ω), máme v ranně gotické křtitelnici v Dubanech v Čechách (Dr. B. Matějka: *Soupis historických a uměl. památek v okrese Roudnickém*, str. 112). Románské křtitelnice s dekorem tohoto typu v Křesíně (Soupis Roudnický, str. 129) a v Radonicích (Dr. B. Matějka: *Soupis hist. a uměl. památek v okrese Lounském*, str. 62)

O dekoru těchto křtitelek, a speciálně o Radonické pojednává Dr. B. Matějka v Památkách archeologických, roč. XVI., str. 751 v stati »Kamenné křtitelnice v okolí Lounském«. O Radonické: »Nejvíce poutají však znaménka, jež vyplňují tato pole: není pochybnost, že nejsou pouhou ornamentální výzdobou, ale že po starokřesťanském způsobu každé z nich skrývá v sobě nějaký starý význam, vztahující se na křest.

Snad podaří se někomu jinému na základě přidaných obrázků *Románská křtitelnice v Radonicích a její plastický dekor*) vyložiti jejich obsah lépe než mně, jemuž se zdá, že řada těchto Ω připomíná křesťanům při samém vstupu do života konec všeho, kříž a kalich vykoupění a spasení věřících tělem a krví Ježíše Krista. Celek je prostou, ale zajisté vysoce zajímavou prací venkovského kamenníka.«

Symbolický význam a vztahy jsou tu docela zřejmé. Prvotní umění nižších forem, neschopno plného výrazu prostředky čistě výtvarnými, pracuje tu jedinou možností, kterou má jeho vyšší vůle a pud a touha po oduševnění, písmem, symbolickými značkami. A pochopitelně, že i později ještě, v 13. století, vytesává v Dubanech citlivější již ruka a jemnější temperament toto své tradiční symbolické písmo, své hieroglyfy, obohacené již obrazy: Činí tak v době, kdy literární, rozumové symbolisování kostelů a bohoslužebných objektů bylo nejživější a nejobtížnější.

Tak jde linie. V Dubanech zjevuje se nám první formace ornamentálního citění gotiky. Kamenník pohнул tu již slabě s daným, převzatým typem; traktován jiným temperamentem, nevychází z rukou jeho již více původním; nepřetvořuje se ještě, ale zřetelně mění. Typ, který byl původně rozložený, široký a těžší; se nyní zlehčí a protáhne; linie se zostří, spodní obloučky lineárně narovnají. Tak se stává jemnějším, hrany získává a s tendencí zároveň i slabý, slabě ještě znějící gotičtější charakter. Jakoby hravou libovůlí organizuje se tu neuvědoměle, počátečně, první hnutí výtvarného, ornamentálního instinktu gotiky.

Velický baldachýn reprezentuje tuto formaci o stupeň méně ještě vyvinutější, gotické tendence hodně méně vyslovené. Plus leží více v technice. Ruka jemnější, kultivovanější nemění ani tak dané, jako je zdokonaluje. Typ, který byl v spodní své části v době románské nemotorným, dostává zde linii dobře, zdařile rýsovanou, zdokonalenou v oblou linii, v dokonalý abstraktní útvar. Charakter linií odpovídá také náladě tohoto baldachýnu: těžké vážnosti a primitivní nádheře.

(Traktuje-li se obyčejně gotický baldachýn jako miniaturní klenbička nad nějakou základní formou, se svislými stěnami a žebry, zde nemožno tak činiti. Stěny jsou docela plošné a plné a celek složen ze tří stěn, z nichž každá je dílem sama o sobě, sama se zvlášť rámuje a je sama o sobě organickou a samostatnou.)

Tak se přetvořuje a vyvíjí ornamentální prvek románský v prvek gotický. Při Velickém baldachýnu je cítěn ještě jen ornamentálně a rytmicky než tektonicky. Gotické citění učiní jej pak nositelem a zákonitým tím, že zlomí oblouk jeho v hrot, dá tak bokům jeho struktivní funkci, opřenou ještě rozvedením, rozšířením spodní části. Tak povstává nejobvyklejší a nejrozšířenější základní gotický ornament (viz na př. konsolu v Počedelicích,⁵⁾ s kterým se shledáváte téměř všude: v rámování oken, na konsolách, hlavicích, kannelurách, i rámech obrazů, i v dekoraci ornamentální, plošné.

⁵⁾ Dr. B. Matějka: *Soupis hist. a uměl. památek okresu Lounského*, str. 58.

VI.

Podivuhodným objektem je také *sloup sedilie* (obraz 4.), uzavřené polokruhem. Přibližuje myšlenku, zda nebyl původní chrám kryt dřevěným stropem, zda nebylo zde ve větší míře užito dřeva, na př. ku galerií a opěrným sloupům

Ještě nyní, po epoše románské, je zde dřevo sprostředkovatelem na cestě ku stavbě kamenné. Instinkt balance, vyrovnání, nosné, opěrné funkce a poměru sil žije tu ještě a myslí jako v profanní stavbě, stavbě obytných budov, jež kostel obklopovaly, v dřevu. Celá konstrukce a úprava kamenného sloupu je dřevěná. Na osmihranném, nepříliš silném sloupu bez patky a bez hlavice leží malá, nepatrná destička, na kterou uloženo vlastní ležisko, sedlo. Převod tíhy zdi na sedlo sprostředkuje silněji vystupující trámový krákorec. I všechno odstupňování a vyložení článků je dřevěné, vykonáno po starém, vyzkoušeném lidovém způsobu. Lidové umění, resp. dřevní kultura a tradice kříží se tu s uměním kulturním, kamenným, které tehdy i samo bylo konglomerátem různých proudů. (V tom, že forma sedla je oblá, netřeba ještě spatřovati, že by se tu mísila struktivní forma dřeva s kamennou. Staré lidové dřevěné stavitelství nezná jen sedla neformovaná, utvořená rovnými kusy, trojúhelníky silného úhlu. Nasažovala i dřevěná opěrná sedla přitesaná v ohnutá, zkřivená.)

Nepřekvapuje mne příliš tato *konservativnost* a logika lidového citění architektonického. Kdyby nebylo tohoto dokladu působení prvých lidových vlivů na tomto místě na veřejné, kulturní stavby vyššího rázu a účelu, celé okolí by vzbuzovalo znovu a znovu otázky

po nich. Zde, ve Velké, stalo se tak na místě, kde nebylo nikdy nepoměru mezi předmětem a summou vynaložené práce, kde život praehistorický měl nejsilnější svůj tok a nejmonumentálněji a nejšířěji se organizoval (Hradisko a Výskum), kde život lidu neztratil svoji historickou kontinuitu a příčinnost, kde i v dnešní generaci žijí dosud ještě elementy a prvky praehistorické a prvých staletí.

Stalo se tak na místě, kde prvotní výtvarné instinkty a síla, krví, tradicí, primitivním nazíráním a okolím živěná, pracuje ještě i s formami praehistorickými,⁶⁾ a kde náboženství lidu není ještě prosto fatalismu i jiných hodně temných vztahů.

*

»Živá obrazotvornost jest v dějepisu špatnou rádkyní,« postesknou si leckdy historikové v stáří při vzpomínce na přestřelky příliš volné fantasmie svého mládí. Nevidím fantasmie nebo vědecké neobjektivnosti v tom, na co ukazují, zrovna tak, jako nepokládám za subjektivní, myslím-li na život 13. století zde, na život milieu, které dosud má všechno konání a citění své a svoji etiku upravenou na malý komplex a několik zásad, jež své umění, prostých, omezených a zúžených úkolů, položilo a sformovalo, ba téměř ustálilo na několik málo dobře vyzkoušených a protvářených forem a typů — nevytrhují-li Velický kostel z jeho přirozené tehdejší sféry a lokálních podmínek, na kterých basoval

⁶⁾ Emil Edgar: *Akcé ku podpoře a obrození domácího průmyslu a lidového umění.* (Debata.) Revue mor.-slezská, roč. III., str. 37.

O dvou sklárnách na panství novohradském.

Napsal Ph St. K. Čupr.

V zemském archivu kr. Českého chová se sbírka listin z kanceláře novohradského panství (okres vysokomýtský a skutečský). Jsou to trosky archivu většího, než i ty zachovaly nejednu zajímavou poznámku.

Novohradské panství leží v klíně lesů prostoupených prahorními a pískovcovými skalami. Středem panství bývaly Nové Hrady, dříve Boží Dům, kdež již r. 1350 stával kostel, patřící k biskupství litomyšlskému. Vedle N. Hradů nejvýznačnějším místem panství bylo starobylé městečko Proseč. Jméno Proseče, jakož i jména vesnic okolních: Bor, Záboř, Paseka, Posekanec, Pasíčka, Pastvisko jasně ukazují, že zde byly káceny lesy; ty byly částí pohraničního hvozdu táhnoucího se sem od Poličky. A právě tato hojnost lesů byla příčinou, že na Posekanci (as 35 min. východně od Proseče) v letech 1650—1750 stávala sklárna. O palivo nebylo přirozeně nouze, o jemný písek též ne; z čeho byla vyráběna potaš, těžko určit: buď z dřevěného uhlí, buď z potu ovčí vlny. Tehda na Novohradsku a i jinde se chovalo hojně ovcí; mnoho polí leželo ladem a bylo jich užíváno jako pastvisk (»pašť« od »paště«).

Sklárna stála na katastru zábořském; že však nestála přímo ve vesnici, vysvítá z Libri relationum (1677), kdež mezi přifařenými vesnicemi vedle Záboře, Podměstí atd. výslovně jmenují se Sklenné hutě. Krom toho i v lidu udržela se jakás matná upomínka na tuto sklárnu: mluvívali »o staré dřevěné huti« oproti pozdější huti kamenné, o níž promluvíme níže. V »příznawagicj tabuli« z r. 1714 jest německy poznamenáno, že huť stála již r. 1652. Téhož roku uvádí se »Glasmeister zu Zaborz Mathias Siegel«. V listinách r. 1695 a 1714 při heslu »Sklenné hutě« uvádějí se jména Hutarz a Binko;*) ti snad měli pronajato hospodářství, jež ke sklárně náleželo: 40 věrtel půdy vzdělané, 5 ladem ležící; i luka zde byla, která dávala 6 fůr sena a 1½ fůry otavy; zahrady bylo dva věrtele. Pole ke sklárně náležející byla »na domazy« a na »Lhotech«; podobně luka. Držitel směl chovat 4 koně, 4 krávy, 2 kusy jalové, 1 svini a 2 hřibata. Toto hospodářství bylo as základem pozdějšího panského dvora; jakmile

*) Zdali tento Binko jest totožný s rychtářem Matějem Binko (Archiv český XXIII., str. 144.), nebylo možno zjistiti.